

Grendel Lajos

A szerző trónfosztása

„És ha le lehetne menni, amikor az elbeszélés már elkezdődött, meginni egy sört itt valahol, a környéken, és a gép magától folytatná tovább (merthogy géppel írok), az maga lenne a tökély” – írja Julio Cortázar, az Antonioni azonos című filmjének alapötletét adó novellájában, a *Nagyításban*. De hát, ugye, ilyen írógépet nem találtak még föl, sőt, az írógép mára többé-kevésbé muzeális tárgy lett, kiszorította a számítógép, amely nem önműködő még, bár ki tudja, talán egy napon... Az a nap az irodalom halálának napja lesz? A kérdés, hogy a szerző-mű-befogadó trojkában az író státusa miként változott meg a legutóbbi százötven évben, nem spekulatív és nem elsősorban teoretikus kérdés, hanem főképpen gyakorlati. Számomra, akinek az írás kenyere (és vize?), pedig legfőképpen az.

Kezdetben volt a mindentudó és mindenható író. A Jóisten főművét utánozta, a Teremtést. Világot teremtett, hol alázatosan utánozva a legfőbb Teremtő munkáját, hol önkényesen. Ha szükségét érezte, kommentálta és magyarázta művét, közbeszólt, eligazított, irányította az olvasót, hasznos információkkal és tanácsokkal látta el vagy éppen bölcselkedett. Régi, szép idők... Minden olyan-olyan egyszerűnek és átláthatónak tűnt! Az aranykor! A fikciós próza gyerekkora és korai kamaszévei.

De már a 19. század derekán Gustave Flaubert azon mesterkedett, miképpen nyirbálható meg a gátlástalan írói-szerzői önkény. Persze, mondta, az író legyen jelen a szövegben, de úgy, miként a Teremtő a világban – láthatatlanul! Ennek az új prózaírói stratégiának a gyümölcse aztán az Érzelmek iskolájában érett be. Az Érzelmek iskolájának elkészülte a modern regény megszületésének pillanata. Látszólag ugyanolyan mű, mint a 19. század más realista regényei. Poétikai radikalizmusa igazából csak a 20. század regényírása felől vált láthatóvá. Ezzel a regénnyel kezdődik a szerző-mű-befogadó hármasszoros viszonyrendszerének átrendezése, a hangsúly eltolódása a szerzőtől a mű felé. Más szavakkal, a szerző, az író trónfosztása. Szűk fél évszázaddal később Henry James lesz az az író, aki ezt a hangsúlyeltolódási folyamatot felgyorsítja. Az angolszász irodalmakban nagyra becsült író mifelénk kevésbé ismert, s hogy valamennyire mégis, leginkább Szegedy-Maszák Mihály tanulmányainak köszönhető. James „találmánya”, a *point of view* narrációs technikája, forradalmasította a műfajt, amennyiben a szerzőt elbújtatta a szövegben, alárendelte a szereplői nézőpontoknak, vagyis még Flaubert-énél is radikálisabban tisztította meg a szöveget a szerzői önkénytől, s az addig passzív befogadót is munkára serkentette azáltal, hogy bevonta a mű *megalkotásába*. A regénytörténetnek ez az a pillanata, amikor már nemcsak a szerző írja a szöveget, hanem a szöveg is a szerzőt. A James után jövő nagyok, Virginia Woolf, Faulkner, Hemingway és sokan mások, még a korszakalkotó James Joyce is így vagy úgy adósai Henry Jamesnek. Ez a folyamat azután André Gide regényével, *A pénzhamisítók*kal tetőzött. André Gide egy szép napon belebújt búvészcilinderébe, és eltüntette magát benne. A regényt, úgymond, nem is ő írta, hanem annak egyik szereplője, Edouard, akiről sokáig csak annyit tudunk meg,

hogy valamilyen regényt ír, mígnem kiderül, hogy az a titokzatos regény, amit ír, nem más, mint *A pénzhamisítók*, amit éppen elolvastunk, s amelynek Edouard nemcsak egyik szereplője, hanem szerzője is. Vagyis a regény írja önmagát. A befogadó nemcsak egy kész regényt vesz kézbe, hanem tanúja lesz a regény megírása folyamatának, Edouard alkotói töprengéseinek és műhelygondjainak is.

De mégsem *A pénzhamisítók* a regény alakulástörténetének végállomása, és, véleményem szerint, nem is Joyce híres-hírhedt *Finnegan's Wake-je*, hanem a francia nouveau roman az ötvenes években. A nouveau roman-t bizvást tekinthetjük a regényműfaj önfelszámolásának is, melyben a szerző nem más, mint valamiféle szövegmérnök vagy szöveggyártó gép. Alain Robbe-Grillet szerint meg kell szabadulnunk erkölcsi és metafizikai béklyóinktól, az író ne búvárkodjék a Természetben, ne keresse a lényegét, ne legyen mélyenszántó, ne szálljon le a szenvedélyek barlangjába, hagyja békén a dolgok beleit, és ne használjon igéző pacaljelzőket (Bajomi Lázár Endre *Az útvesztőhöz* írt utószavából). A regény tehát, úgy tűnhet, valamikor a múlt század ötvenes éveiben megszűntette magát.

Hogyan lehetséges hát, hogy a regény halálát követő fél évszázadban mégis százezer számra jelentek meg és jelennek meg regények? Alighanem úgy, hogy az író, megfontolva a teoretikusok hasznavehető belátásait, fittyet hány a teoretikusokra és teóriáikra, a különféle jóslataikra – és mert, úgy látszik, továbbra is van igény regényekre. Hogy aztán a mai regényben hol áll (ül, fekszik, mozog vagy maratont fut) a szerző, nem elsőrendű kérdés. Gorombábban fogalmazva: ez egy tipikusan akadémikus kérdés. El lehet tűnődni rajta két deci vörösbor mellett, okosat és még okosabbakat kiötleni a témáról, talán jó nagyokat vitatkozni is, kinek-kinek a belátása és vérmérséklete szerint, csak egy dolgot nem lehet figyelmen kívül hagyni, azt, hogy a regényt (elbeszélést, novellát, tárcát, karcolatot) valaki írta, egy konkrét személy (vagy személyek), egy szubjektum, ha úgy tetszik, vagyis nem írógép, nem számítógép, még csak nem is a szomszéd néni vagy a postás. Személyiségének a lenyomata, akár elbújik a szövegben (vagy mögé vagy alá), akár nem, óhatatlanul rajta van a szövegen. S mennél inkább, annál jobb. A szövegnek is, az olvasónak is (aki nem Befogadó, hanem ugyanúgy konkrét személy, mint az író). Még egyszer, hangsúlyosan: szerző nélkül nincs irodalom, se jó, se rossz.

Természetesen, eszembe sem jut azt állítani, hogy akkor most térjünk vissza a mindentudó, mindenható elbeszélőhöz. Ez amúgy is lehetetlen volna. Be kell látnunk, hogy ismereteink korlátozottak, s hogy a mai médiamanipulált világban a véleményünk, a nézeteink is, ha nem vigyázunk, távirányítottak lesznek. Hogy egyre inkább elmosódnak a határok a valósnak tudott világ és a virtuális világ között (lásd B. E. Ellis *Glamorámáját* és Pelevin regényeit). Nincs Uralkodó Eszme, nincs Korstílus, nincs Egyetlen Nagy Igazság, tehát Origo sincs, mert ilyen körülmények között nem is lehet. De azt is be kell látnunk, hogy, még ha a miénk is, ez csak egy álláspont a sok közül, s hogy mai világunkat másképpen (és ugyanúgy érvényesen vagy ugyanolyan tévesen) látja-láttathatja egy katolikus, buddhista, mohamedán, egzisztencialista, neokantiánus, neomarxista, feminista, posztkolonialista és más egyéb *ista* író. Bevallom, nem szeretném, ha a fenti kategóriák valamelyikébe erőnek erejével besorolnának, ahogy magamban az ellen is berzenkedtem egy kicsit, amikor posztmodernnek vagy minimalistának nevezték írásaimat. Én, eléggé el

Grendel Lajos

nem ítélni individualista gőgömben, elsősorban *sajátmagamista* szeretnék lenni. Vannak írók, akiket tíz kilométerről felismerni stílusukról. Ezek általában jó írók. Például, Esterházy. Méghozzá az úgynevezett szövegszerű irodalmat palántáztató Esterházy. Vannak aztán szövegszerűk (neveket nem említek), akiket nem ismerni fel stílusukról, úgy látszik, mert olyan nincs is nekik. Lehet, hogy mint szerzők ugyanott vannak, ahol Esterházy, de mégis *mecsoda* különbség! És Esterházy mint szerző hol van: a szöveg mögött, fölött, alatt? Vagy netán ő maga lenne a szöveg?

1990 márciusában a párizsi könyvvásár „magyar délutánján” a pódiumon ülő Esterházy Pétertől megkérdezte valaki a közönség sorából, hogy mi a véleménye a posztmodernről. Az író hümmögött, összevonta szemöldökét, majd kisvártatva olyasmit mondott, hogy neki a posztmodernről az jut eszébe, hogy két néger keresi egymást egy alagútban. Ez a hasonlat talán megfelel annak a pozíciónak is, ahol a mai író leledzik. Egy alagútban kergeti a nyelvileg megelőzött szöveget. Vagy csak áll netán a töksötétben, s várja, hogy a szöveg megtalálja őt. Ki tudja, hogy van ez?